

4.1.4 Vlnění

Předpoklady: 040103

Pomůcky: kladívko, imbus (velký), ocelová kulička, držák, vlnostroj, dvojice závaží spojených nití

V minulé hodině jsme si ukazovali přenášení energie z jednoho kyvadla na druhé. Tento přenos můžeme urychlit tím, že mezi obě kyvadla natáhneme provázek, na který pověsíme závaží. Vytvoříme tak pouto – vazbu, která urychlí předávání energie mezi kyvadly (ve skutečnosti přidáme druhou vazbu – první vazbou byl samotný závěs, přes který se přenášelo kmitání od začátku).

V přírodě se vyskytuje velké množství oscilátorů, spíše zřídka jsou osamocené, daleko častěji se vyskytují ve skupinách svázaných vazbou.

Pěkným případem toho, jak se chovají oscilátory svázané vazbou je pružina SLINKY.

Př. 1: Pozoruj, jak se chová pružina, když vychýlíme jeden ze závitů.

Když vychýlíme jeden ze závitů, vychýlí se postupně i ostatní (první závit se přiblíží k druhému, ten před ním uhne a tím se přiblíží ke třetímu, třetí uhne před druhým a tím se přiblíží ke čtvrtému, ...

Děj, při kterém si vazbou svázané oscilátory předávají energii kmitavého pohybu a tím se kmitání šíří do prostoru, označujeme jako vlnění.

Př. 2: Najdi jiné příklady vlnění.

- Vlnky na vodě: hodíme do vody předmět, v místě dopadu se rozkmitá hladina vody a toto kmitání se po hladině šíří do stran.
- Zvuk: kmitající předmět (například struna) rozkmitá vzduch, kmitání vzduchu se šíří až k našemu uchu.
- Zemětřesení: při pohybu v zemské kůře se šíří energie a do dalších míst, kde se zem také hýbá.

Do vlnění patří také světlo a všechny druhy elektromagnetických záření, které dnes používáme k přenosu různých druhů informací (televize, rádio, mobily, ...).

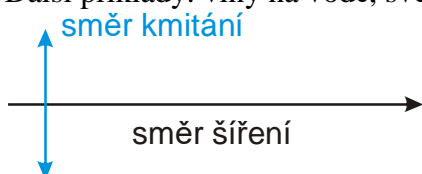
Př. 3: Pozoruj různé způsoby vytváření vln na pružině. Kolik různých druhů vlnění můžeme na pružině vytvořit? Čím se tyto druhy vyznačují?

Při pokusu se měnila rychlost i velikost kmitání

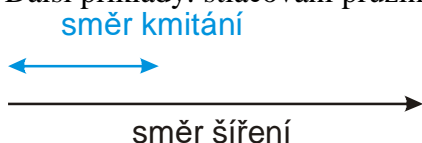
Pedagogická poznámka: Nepředvádím jenom příčné a podélné vlny, předvádím i rychlejší a pomalejší vlnění s různě velkými amplitudami. Uvědomit si rozdíl mezi oběma druhy vlnění pro žáky není příliš těžké, ale vyjádřit ho očekávaným způsobem je docela problém.

Dva druhy vlnění:

- Konec pružiny rozkmitáváme kolmo na její osu $\Rightarrow$ závity pružiny kmitají kolmo (příčně) na směr šíření $\Rightarrow$ **příčné vlnění**.
Další příklady: vlny na vodě, světlo, ...

- Konec pružiny stlačujeme a natahujeme ve směru její osy $\Rightarrow$ závity pružiny kmitají ve stejném směru, v jaké se vlnění šíří $\Rightarrow$ **podélné vlnění**.
Další příklady: stlačování pružiny.

Pedagogická poznámka: Veličiny popisující vlnění demonstruji na gumě do bundy (oficiální označení ve švadlenkách) natažené přes celou šířku třídy (využívám ji pak ještě jednou pro demonstraci stojatého vlnění). Natažením se dá snadno a zřetelně demonstrovat rychlost šíření, což je na pružině poměrně obtížné.

Př. 4: Sleduj různá vlnění na gumě. O jaký druh vlnění jde. Čím se tato vlnění mezi sebou liší? Jaké veličiny tyto rozdíly popisují?

Jde o příčná vlnění (vlnění se pohybu po gumě vodorovně, výchylku vytváříme rukou ve svislém směru kolmo na směr šíření).

Rozdíly:

- rychlost pohybu ruky ve svislém směru při rozkmitávání gumy $\Rightarrow$
  - **perioda** T [s] (doba, za kterou rukou vykonáme jeden pohyb),
  - **frekvence** f [Hz] (počet pohybů ruky za jednu sekundu),
- velikost pohybu ruky ve svislém směru (jak moc se ruka na obě strany vychýlí z původní polohy) $\Rightarrow$
  - **maximální výchylka** x [m],
- rychlost s jakou jede po gumě rukou vytvořená vlna (na napjatější gumě se pohybuje rychleji) $\Rightarrow$
  - **rychlost šíření vlnění** v [m/s],
- délka vlny, která se na gumě udělá, kvůli tomu, že ji rukou vychýlíme a vychýlení se po gumě pohybuje $\Rightarrow$
  - **vlnová délka** λ [m] (řecké písmeno „lambda“).

Př. 5: Se kterými dalšími veličinami souvisí vlnová délka? Odvod' vztah pro její výpočet z těchto veličin.

Vlnová délka souvisí s:

- periodou (pokud kmitám rukou pomaleji, je vlna delší),
- rychlostí šíření (pokud je guma napjatější a vlnění se šíří rychleji, jsou vlny delší),

⇒ zřejmě platí $\lambda = vT$ (klasický vzorec pro dráhu rovnoměrného pohybu).

Př. 6: Silnější šestihranný klíč (inbus) upneme do svěráku, k jednomu konci umístíme kuličku na závěsu (kyvadlo), tak aby se inbusu dotýkala. Kladivem uhodíme do druhého konce, kulička uskočí. Vysvětli.

Kladivo pohne s materiálem inbusu (stejně jako když pohneme prvním závitem pružiny), impuls se přenáší materiálem až na druhý konec, kde š'ochne do kuličky, která odskočí od klíče pryč.

Pedagogická poznámka: Realizačně nenáročný pokud s velkým ohlasem. Určitě ho ukažte.

Př. 7: Jaký druh vlnění jsme předchozím postupem demonstrovali? Který ze známých přírodních jevů tímto pokusem napodobujeme?

Kulička se odrazila ve směru osy inbusu ⇒ materiál inbusu jsme rozkmitali ve směru šíření vlnění ⇒ šlo o podélné vlnění.

Pokud trochu napodobuje zemětřesení: v místě úderu kladivem jsme stlačili „zemskou kůru“ a tento impuls kůrou šíří až k „městu“, kde boří domy.

Pedagogická poznámka: Sestrojení vlnostroje z gumových medvídků, špejlí a obyčejné izolepy o délce 5 m trvá ve třech lidech cca 60 minut. Na obyčejnou izololepu položenou na zemi jsme po 5 cm rozestavili špejle, poté jsme izolepu přilepily z druhé stranu ještě jednou vrstvou (nejnáročnější část výroby), medvídky jsme na konce špejlí umísťovali až po zavěšení. Jediným problémem je nutnost kupovat pokaždé nové medvídky (v našem případě 7 pytlíků, které škola odmítla proplatit a bohužel se na ně nepodařilo vybrat ani mezi dětmi, které je po demonstraci snědly). Možným řešením by mohlo být nakoupení levných malých gum (ty by škola proplatila) a použití tvrdších špejlí (během očesávání se asi tři špejle zlomily).

Vlnostroj

<https://www.youtube.com/watch?v=qUohelhrt18>

Machovo kyvadlo

<https://www.youtube.com/watch?v=qtPY0xybDVw>

<https://www.youtube.com/watch?v=xt5q3UOfG0Y>

Žáci přinesou příště:

Shrnutí: Pokud se kmitání šíří hovoříme o vlnění.